

found that this theme has important roles on carrying on the story as well as on characters in the story.

Keywords: Rammakian by King Rama I, theme, infatuation, the roles of the theme

ความนำ

รามเกียรติ์เป็นวรรณคดีไทยเรื่องหนึ่งซึ่งได้ที่มาจากอินเดียและมีความสำคัญมากในสังคมไทย เป็นที่มาของความคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ไทย คือ พระนารายณ์อวตาร ซึ่งเสด็จลงมาปราบยุคเข็ญในโลกมนุษย์ ผู้อ่านผู้ฟังเรื่องรามเกียรติ์มักคิดว่าเรื่องนี้แสดงให้เห็นความคิดเรื่อง “ธรรมะย่อมชนะอธรรม” และความคิดนี้เป็นสาระสำคัญ รวมทั้งเป็นแก่นเรื่องใน*บทละครเรื่องรามเกียรติ์* พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชด้วย เช่น นภลัย สุวรรณธาดา (2550: 93) กล่าวว่า

...แนวคิดที่เป็นแก่นของเรื่องจริง ๆ อยู่ที่ความดีอันบริสุทธิ์ของนางสีดา ตามทรรศนะของอินทคูที่ภักดีต่อสามีผู้เดียว...แนวคิดอีกอย่างหนึ่งก็อิงพุทธปรัชญาในแง่ที่ว่า ธรรมะย่อมชนะอธรรม โดยถือว่าพระรามเป็นฝ่ายธรรมะ มีความดีความงามและความถูกต้องทุกอย่าง ฝ่ายทศกัณฐ์เป็นตัวแทนฝ่ายอธรรม ซึ่งกระทำแต่ความชั่วความหลงโดยตลอดเรื่องในที่สุดก็ถูกฝ่ายพระรามฆ่าตาย

นอกจากนี้ วรรษัญ วานิพัฒน์กุล (2549: 43 - 44) ก็มีความคิดตรงกับนภลัย สุวรรณธาดา เรื่องธรรมะชนะอธรรมเป็นแก่นเรื่องประเด็นหนึ่งใน*บทละครเรื่องรามเกียรติ์* ดังที่กล่าวว่าแก่นเรื่องใน*บทละครเรื่อง*

...มี 2 ประเด็น ประเด็นแรก คือ เรื่องของความรักที่ยิ่งใหญ่ของพระรามกับนางสีดาที่ต้องพบกับอุปสรรคมากมายนี้ไม่ถ่วงกว่าจะลงเอยกันอย่างสุขนาฏกรรม ส่วนประเด็นที่ 2 คือเรื่องมหาสงครามระหว่างเผ่าพันธุ์มนุษย์

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

กับลิง (ฝ่ายธรรมะ) ที่ต้องสู้รบกับฝ่ายยักษ์ (ฝ่ายอธรรม) ซึ่งในที่สุดฝ่าย
ธรรมะก็ชนะอธรรมได้

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้ง พบว่าแก่นเรื่องเรื่องธรรมะชนะอธรรม
ไม่ครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดของเรื่องรามเกียรติ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนพระรามสั่งให้
พระลักษณ์สังหารนางสีดา

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาพระราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกมหาราชในกลอนท้ายเรื่องที่พระราชทานข้อคิดแก่ผู้ฟังว่า “ใครฟังอย่าได้ไหลหลง
จงปลงอนิจจังสังขาร” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 4, 2540: 582) ชวนให้คิดว่ากวีน่าจะมีพระราช
ประสงค์ที่จะสื่อสารสำคัญบางอย่างแก่ผู้ฟังผู้อ่าน และสารนี้จะเกี่ยวข้องกับแก่นเรื่อง
ในบทละครที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นนี้หรือไม่ อย่างไร ทั้งมีบทบาทความสำคัญอย่างไรบ้าง

วัตถุประสงค์

ในบทความเรื่องนี้ ผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายที่จะค้นหาแก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่อง
ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช โดยใช้ข้อมูลในพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องนี้ ซึ่งเป็นรามเกียรติ์เพียงเรื่องเดียว
ของไทยที่มีเนื้อหาสมบูรณ์

สมมุติฐานการวิจัย

ความหลงน่าจะเป็นแก่นเรื่องในพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่มีพระราชประสงค์จะทรงนำเสนอ
แก่ผู้อ่านและผู้ฟัง เพราะครอบคลุมเนื้อหาตลอดทั้งเรื่อง และมีบทบาทสำคัญทั้งต่อ
การดำเนินเรื่องและต่อตัวละครในเรื่องด้วย

ภูมิหลังเรื่องรามเกียรติ์ของไทยก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

เรื่องพระรามซึ่งเป็นพระนารายณ์อวตารปางหนึ่งของอินเดียนั้นเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในประเทศไทยมานานแล้ว สันนิษฐานว่าพ่อค้าชาวอินเดียคงนำเข้ามาเผยแพร่ (เรื่องเดิม: คำอธิบายหน้า 1) การรับรู้เรื่องพระรามมีหลักฐานชัดเจนตั้งแต่สมัยสุโขทัย เช่น พระนามของพ่อขุนรามคำแหงและชื่อถ้าพระราม ในสมัยอยุธยา มีพระนามของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ เช่น พระรามาริบัติ พระรามเมศวร พระนารายณ์ และยังมีชื่อสถานที่ เช่น บึงพระราม (เรื่องเดิม: หน้าเดิม) นับแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา มีการอ้างตัวละครและเหตุการณ์ในเรื่องพระรามไว้ในวรรณคดีที่แต่งขึ้น เช่น ในลิลิตโองการแช่งน้ำ กวีเชษฐศาสตร์และพระรามพระลักษณซึ่งออกตามหานางสีดาให้มาร่วมเป็นพยานในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ เพื่อให้ช่วยชี้ตัวผู้คิดคดทรยศต่อพระมหากษัตริย์ (ชลดา เรื่องรักลิลิต, 2553: 201 - 202) และในโคลงทวาทศมาส กวีอ้างเรื่องการพลัดพรากระหว่างพระรามกับนางสีดาซึ่งในที่สุดได้พบกันและครองคู่กันอีก (วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, 2530: 687) นอกจากรับรู้เรื่องพระรามแล้ว คนไทยยังนิยมเรื่องพระราม และถือกันว่าการแสดงเรื่องพระรามเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ตามความเชื่อที่ว่าพระองค์คือพระนารายณ์อวตาร มีการนำเรื่องพระรามมาแต่งเป็นวรรณคดีไทยหลากหลายสำนวนนับตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา และมักเรียกชื่อเรื่องว่ารามเกียรติ์ แต่ก็มีบ้างที่นำชื่อตัวละครมาตั้งเป็นชื่อเรื่องที่แต่งในสมัยอยุธยา เช่น *ราชาพิลาปคำฉันท์หรือนิราศสีดาบทละครเรื่องรามเกียรติ์สมัยอยุธยา* ตอนพระรามประชุมพลจนถึงองค์สื่อสาร *คำพากย์รามเกียรติ์สมัยอยุธยา* ตอนนางสำนักรักข่อยโฉมนางสีดาจนถึงกุมภกรรณล้ม *รามเกียรติ์คำฉันท์สมัยอยุธยา* *โคลงทศรถสอนพระราม* และ *โคลงพาลีสอนน้อง* ที่แต่งในสมัยธนบุรี ได้แก่ *บทละครเรื่องรามเกียรติ์* พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี มีทั้งสิ้น 4 ตอน ได้แก่ หนุมานเกี่ยวนางวานริน ท้าวมาลีวราชว่าความ ทศกัณฐ์ตั้งพิธีทรายกรด และตอนพระมงกุฎ (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1: คำอธิบายหน้า 5) วรรณคดีเหล่านี้มักเป็นบทแสดง มีทั้งบทแสดงหนังใหญ่ โขนและละครใน

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ภูมิหลังของบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

แม้ว่ามีวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์หลายสำนวนก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ไม่มีสำนวนใดที่มีเนื้อหาคบถ้านกสมบุรณ์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะตั้งแต่เฉพาะตอนที่จะใช้แสดงเท่านั้น หรืออาจมีฉบับสมบุรณ์อยู่แล้วแต่สูญหายกระจัดกระจายเพราะภัยสงครามก็เป็นได้ มีข้อสังเกตว่าก่อนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจะทรงพระราชนิพนธ์ *บทละครเรื่องรามเกียรติ์* ขึ้น ก็มีการแสดงโขนชักรอกเรื่องรามเกียรติ์ตอนทศกัณฐ์ยกทัพพร้อมกับ 10 ขุน 10 รถ เมื่อ พ.ศ. 2338 ในคราวงานสมโภชพระบรมอัฐิสมเด็จพระชนกาธิเบศร ซึ่งสันนิษฐานว่ายังคงใช้บทแสดงของสมัยอยุธยา (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), 2531: 76 - 77)

ปีที่แต่งและผู้แต่ง เมื่อ พ.ศ. 2340 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตให้ร่วมกันแต่ง *บทละครเรื่องรามเกียรติ์* ขึ้น โดยมีพระองค์ทรงเป็นประธานตั้งหลักฐานในรายต้นเรื่องว่า “...*ภูธรดำริดำรัส จัดจ้องทำนองนุก ไตรดาคุณิทาน ตำนานเนื่องเรื่องรามเกียรติ์ เบียนปรปักษ์ยักษ์พินาศ ด้วยพระราชโองการ...*” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1, 2540: 2¹) และในโคลงสี่สุภาพท้ายเรื่องที่จะระบุว่าเริ่มแต่งเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น 2 ค่ำ จ.ศ. 1159 (เล่ม 4: 583) เพื่อให้มีต้นฉบับสมบุรณ์สำหรับพระนคร

วัตถุประสงค์การแต่ง ทรงรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญในไตรดาคุณแล้วเรียบเรียงขึ้นเป็นวรรณคดีบทละครใน เพื่อฉลองมณฑปวัดพระศรีรัตนศาสดารามที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างแทนหอพระมนเทียรธรรมที่ถูกไฟไหม้เมื่อ พ.ศ. 2331 และเพื่อสดุดีพระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชผู้ทรงเปรี๊ยบเสมีอนพระนารายณ์อวตาร

รูปแบบคำประพันธ์ เป็นกลอนบทละคร โดยกวีทรงกำหนดเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ในบางบทเพื่อใช้แสดงละครใน นอกจากนี้มีศัพท์ไทยและร้อยแทรก เช่น ตอนพระรามเข้าโกศ นางสีดาเห็นว่าพระรามยังมีชีวิตอยู่ที่ไกรธและพยายามหนี พระรามเรียก

¹ต่อไปจะอ้างแต่ลำดับเล่มและเลขหน้าได้หรือหลังของข้อความที่คัดมาเท่านั้น

อนุชาทั้งสามและหนุมานช่วยไล่สกัดจับนางสีดา ตรงนี้มีศัพท์ไทยและร้อยกรองขณะตัวละคร รุกไล่กัน เช่น พบตอนพระรามไล่สกัดจับนางสีดาที่พยายามหนีเมื่อนางรู้ว่าถูกพระรามลงนาง เรื่องเข้าโกศ ดังนี้

ศัพท์ไทย

๑ ว่าเอยว่าแล้ว

พระจักรแก้วเสียวลัดสะพัดได้

ไอ้เจ้าดวงใจ

หนีไยก็ลยา

ร้อย

๑ เจ้าเอยเจ้าพี่

มารศรีผู้ยอดเสนาหา

หยุดก่อนแก้วตา

อย่าเพ้อจรจรัล

แม่นไม่ปราณี

พี่จักอาสัญ

ว่าพลางเวียนวัน

คว่าไขว่เขาวมาลย์

ร้อย

๑ พระเอยพระทรงฤทธิ์

ถึงชีวิตจะมีวายสังขาร

ไม่ฟังโองการ

ผ่านฟ้าสืบไป

ความอายพันรู้

หยุดอยู่ไม่ได้

ว่าพลางชายไป

ให้ไกลภูมิ

(เล่ม 4: 436)

กลอนบทละครเรื่องนี้ขึ้นต้นด้วยรายสุภาพ 1 บท ลงท้ายเรื่องด้วยโคลงสี่สุภาพ 2 บท บทแรกเป็นโคลงกระทู้ มีคำกระทั้วว่า “จบบริบูรณ์” และโคลงบทสุดท้ายระบุวัน เดือนปีที่เริ่มแต่ง คือ วันจันทร์ ขึ้น 2 ค่ำ เดือนอ้าย ปีมะเส็ง จ.ศ. 1159 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2340 (เล่ม 4: 583)

เนื้อหาและที่มาของเนื้อหา เนื้อหาของบทละครเรื่องนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิต และการผจญภัยของพระราม รวมทั้งการปราบยักษ์ทศกัณฐ์และพงศ์พันธุ์ที่ช่วยทศกัณฐ์ รบกับพระรามซึ่งเป็นเรื่องสำคัญในไตรศกยุค เริ่มเรื่องตั้งแต่หิรันดย์กษัตริย์ม้วนแผ่นดินแล้วถูก พระนารายณ์อวตารเป็นหมูมาปราบ กำเนิดวงศ์ยักษ์ กำเนิดวงศ์ของพระราม ทศกัณฐ์ ลักสีดาไปจากพระราม ซึ่งทำให้เกิดศึกกลางกาวครั้งแรกระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์ ศึกลงกา ครั้งที่ 2 ระหว่างไพบนาสุริย์วงศ์และท้าวจักรวรรดิกับท้าวทศศิริวงศ์ (พิเภก) ไพบนาสุริย์วงศ์

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

และท้าวจักรวรรดิเป็นโอรสและสหายของทศกัณฐ์โดยลำดับ พระรามสั่งประหารนางสีดา จนกระทั่งจบเรื่องราวพระรามครองเมืองอย่างมีความสุขหลังจากปราบท้าวคนธรรพ์ยักษ์ ซึ่งยึดเมืองไทยเกษจากท้าวทศคีรีวงศ์ มีข้อสังเกตว่าไม่มีการแบ่งเนื้อหาคือออกเป็นตอนย่อย ๆ แต่งเรียงลำดับไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และเล่าย้อนหลังหลายครั้งเพื่อช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟัง เข้าใจเรื่องได้ดีขึ้น เวลาขึ้นเหตุการณ์ใหม่ มักขึ้นต้นว่า “มาจะกล่าวบทไป”

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ได้ที่มาจากเรื่องรามายณะของอินเดีย ซึ่งประกอบด้วย เรื่องราวของพระรามผู้เป็นวีรบุรุษชาวอารยันที่รุกรานเข้ามาในอินเดีย แล้วทำสงคราม กับพวกทราวิชซึ่งเป็นเจ้าของถิ่นเดิมโดยมีชาวเขาทางภาคใต้ช่วยเหลือ รวมกับเรื่องราวหมั้น ซึ่งเป็นนิยายของอินเดียฝ่ายใต้ ผสมกับเรื่องลึงซึ่งเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมของพวกฝ่ายใต้ (สมพร สิงห์โต, 2517: 288) ต่อมาพระฤาษีวาลมิกินำมาแต่งใหม่เป็นโคลกและแบ่งเป็น กัณฑ์ กัณฑ์ที่ 2 - 6 แต่งในช่วงปลายพุทธกาล ภายหลังมีการเติมกัณฑ์ที่ 1 และ 7 ในราว พ.ศ. 700 อธิบายกำเนิดของตัวละครและเป็นเรื่องตำนานปรัมปราของพราหมณ์ ทำให้สถานภาพของพระรามเปลี่ยนจากวีรบุรุษเป็นเทพเจ้า (เรื่องเดิม: 289)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2513: 206 - 208) ทรงสรุปว่า เรื่องรามเกียรติ์ของไทยมีที่มาจาก 3 แหล่ง ได้แก่ รามายณะฉบับองค니라 (เช่น ตอน พระมงกุฎพระลพจับและขี่ม้าอุปการ พระรามจับสองกุมาร) ปุราณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิชาปุราณะ (เช่น กำเนิดตัวละครและทศกัณฐ์เยี่ยมพิภพ) และหนุฆานนาฎกะ (เช่น ตอน จองถนง ถวายแหวนและนางลอย) พระองค์มีพระราชดำริว่าเรื่องปุราณะนี้เอง ที่พราหมณ์ได้นำไสยศาสตร์เข้ามายังกรุงสยาม และเป็นบ่อเกิดของรามเกียรติ์อยู่บ้าง (เรื่องเดิม: 179)

อย่างไรก็ดี ภายหลังกรมศิลปากร (2540: คำอธิบายหน้า 1 - 4) สรุปว่าเรื่อง รามเกียรติ์ของไทยน่าจะมีที่มาจากแหล่งต่าง ๆ ดังนี้

1. จากนิทานเรื่องพระราม ซึ่งมีความเก่าแก่กว่ารามายณะของวาลมิกิ
2. จากรามายณะของวาลมิกิ แล้วดัดแปลงโดยนำเรื่องจากแหล่งอื่นมาผสม
3. จากรามายณะของอินเดียใต้ ฉบับทมิฬและองค니라 (เช่น กำเนิดของพระพรต พระสัตรีและพระลักษมณ์จากเทพวิวารของพระนารายณ์ เมฆลารามสูตร พระรามและ นางสีดาสวตักกัน พระมงกุฎและพระลพทดลองศร พระรามรบกับพระมงกุฎ)

4. จากหนังสือ *ปุราณะ* โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *วิษณุปุราณะ* ซึ่งเป็นตำราสำคัญที่รวมเรื่องไสยศาสตร์ซึ่งพราหมณ์นำเข้ามาในประเทศไทย (เช่น กำเนิดตัวละครต่าง ๆ)

5. จากหนุมานนาฎกะ (เช่น หนุมานถวายแหวน หนุมานลงถุฑ์กับพระฤษี นารอท นางลอย หนุมานจองถนนและตอนหนุมานถวายตัวแด่ทศกัณฐ์)

6. จากหิกะยัตศรีรามของมลายู (เช่น นางสีดาทิ้งแหวนของนางลงในปากของนกสตาเย)

7. ส่วนที่ไทยแต่งเติม (เช่น ยักษ์พยายามสังหารหนุมานด้วยวิธีการลงโทษแบบไทยโบราณ เช่น นำใส่ครกเหล็กแล้วตำด้วยสากเหล็ก ไส้ขังน้ำมันเข้าแทง แทงด้วยอาวุธมีคมต่าง ๆ หรือหนุมานดับไฟที่หางด้วยน้ำบ่อน้อย)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2513: 57) พระราชทานคำอธิบายว่าเรื่องท้าวศรทรมานางไถโยเกษีและพระพรตถวายพระเพลิงพระศพของพระองค์ก็เป็นเรื่องที่ไทยเติมเข้าไปเอง

อนึ่ง มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ เพิ่มเติมว่าเรื่องนนทกสังหารเทวดามาจากเรื่องอสูรซีเฝ้าใน *ปุราณะของทมิฬ* (2558: 15 - 16) เรื่องพาลีและสุครีพช่วยพระอิศวรดึงเขาพระสุเมรุให้ตั้งตรงมาจาก *ปุราณะ* เพราะมีใน *ปุราณะ* ทุกเรื่อง (เรื่องเดิม: 18) เรื่องนางค่อมแค้นพระรามที่ยิงหลังค่อมของนาง จึงยุพระนางไถโยเกษีให้ขอราชสมบัติอยุธยาแก่พระพรตมาจากรามายณะฉบับทมิฬของกัมพัน (เรื่องเดิม: 23)

มีข้อสังเกตว่าการแต่งบทละครเรื่องรามเกียรติ์นี้ ไม่ได้แปลมาจาก *รามายณะ* สำนวนใด แต่เรียบเรียงเรื่องเล่าที่มีมาก่อน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีมาในสมัยอยุธยา) ขึ้นใหม่ เพื่อให้เข้าใจเรื่องได้ง่ายขึ้น โดยผูกเรื่องให้สัมพันธ์กันอย่างมีเอกภาพ ลำดับเรื่องในบทละครเรื่องนี้จึงไม่ตรงกับเรื่องพระรามหรือ *รามายณะ* สำนวนใด ๆ แม้แต่ *รามายณะ* ของวาลมิกีซึ่งเน้นสาระสำคัญเรื่องพระรามผู้กล้า ผู้รู้ธรรม ผู้รู้คุณ ผู้กล้าว่าจาสัตย์และผู้มีปณิธานมั่นคง (มหากาพย์รามายณะของวาลมิกีฉบับภาษาไทย เล่ม 1, 2557: 2) ทำให้สาระสำคัญใน *บทละครเรื่องรามเกียรติ์* ต่างไปจากฉบับของวาลมิกีที่มุ่งเล่าเรื่องของพระรามผู้มีความดีพร้อมในฐานะบุคคลในอุดมคติของชาวฮินดู ส่วนสาระสำคัญหรือแก่นเรื่องใน *บทละครเรื่องรามเกียรติ์* นี้คืออะไร ผู้วิจัยจะกล่าวต่อไป

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ความหมายของ “แก่นเรื่อง”

ในพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2552: 97) นิยาม “แก่นเรื่อง” ว่า คือ ความคิดสำคัญที่กวีต้องการนำเสนอในผลงานเรื่องหนึ่ง ๆ และครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดในเรื่องนั้น ๆ ดังความว่า

คือความคิดสำคัญอันเป็นแกนกลางของเรื่องที่ค้ำเนื้อเรื่อง ของวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ ให้มีเอกภาพ ในสารคดีร้อยแก้วทั่วไป แก่นเรื่อง คือ หัวข้อสำคัญที่ผู้เขียนจะนำมาเป็นหลักใหญ่ (หรือปัญหาใหญ่) ในการเขียนเรื่องนั้น ๆ ในบทกวีนิพนธ์ บันเทิงคดีและบทละคร แก่นเรื่องจะเป็นความคิดสำคัญที่แฝงอยู่ในเนื้อเรื่องตลอดทั้งเรื่อง เมื่อผู้อ่านอ่านจบแล้วจะบังเกิดความเข้าใจและความหยั่งเห็น (insight) ในวิถีชีวิต ปัญหา และจิตใจของมนุษย์ ตลอดจนสังคมของมนุษย์ในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งนี้ เพราะผู้แต่งได้เปิดเผยให้เห็นมาโดยตลอด ด้วยศิลปะการแต่ง แก่นเรื่องจึงมิใช่การบอกเล่าอย่างตรงไปตรงมา...แต่จะเป็นการเสนอให้เห็น ประจักษ์โดยลำดับ...เหตุการณ์ในเรื่อง บทบาทต่าง ๆ ของตัวละคร ตลอดจน ภาพลักษณ์ (image) ซึ่งผู้แต่งสร้างสรรค์ขึ้นหลากหลายในเรื่องนั้น จะทำให้ผู้อ่านสรุปได้ในที่สุดว่า ผู้เขียนต้องการเสนอความคิดสำคัญใด ในเรื่องนั้น

ผู้วิจัยเห็นด้วยกับคำนิยามข้างต้น และจะใช้ความหมายดังกล่าวเพื่อศึกษา แก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราชต่อไป

แก่นเรื่องในเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกมหาราช

ความสนใจที่จะศึกษาสาระสำคัญหรือแก่นเรื่องในบทละครเรื่องนี้เริ่มจากผู้วิจัย สะดุดใจกับคำสอนของกวีที่ทรงเตือนผู้ฟังบทละครเรื่องนี้ในกลอนท้ายเรื่องว่า

อันพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์	ทรงเพียรตามเรื่องนิยายไสย
ใช้จะเป็นแก่นสารสิ่งใด	ตั้งพระทัยสมโภชบูชา
ใครฟังอย่าได้ไหลหลง	จงปลงอนิจจังสังขาร
ซึ่งอักษรกลอนกล่าวลำดับมา	โดยราชปรีดาก็บริบูรณ์

(เล่ม 4: 582)

“ใครฟังอย่าได้ไหลหลง” มีความได้เป็น 2 ทาง ทางหนึ่ง คือ ผู้ฟังบทละครเรื่องรามเกียรติ์นี้อย่าได้หลงไหลคลั่งไคล้ว่าเป็นเรื่องจริง หรืออีกทางหนึ่งตีความได้ว่าผู้ฟังบทละครเรื่องนี้อย่าหลงไหลเหมือนตัวละครในเรื่อง ให้รู้จักปลงหรือปล่อยวางเพราะสังขารหรือร่างกายย่อมไม่เที่ยงแท้แน่นอน (ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าแม้กวีทรงใช้คำ “ไหลหลง” แต่ก็น่าจะเน้นที่คำว่า “หลง” ที่ใช้ “ไหล” อาจเพราะเพื่อให้รับสัมผัสกับคำว่า “ได้” ที่อยู่ข้างหน้า) ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการตีความอย่างหลังสอดคล้องกับความหมายในกลอนวรรคหลังด้วย และ “ใครฟังอย่าได้ไหลหลง” นี้ นอกจากเป็นคำสอนแล้วยังน่าจะเป็นแก่นหรือสาระสำคัญของบทละครเรื่องนี้ที่กวีทรงต้องการเน้น จึงได้ทรงนำมากล่าวไว้ในกลอนท้ายเรื่องอย่างเด่นชัดและชวนให้สะดุดใจ ซึ่งผู้วิจัยจะอภิปรายต่อไป

ความหมายของ “ความหลง” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (2556: 1311) นิยามคำ “หลง” ว่า คือ สำคัญผิด เข้าใจผิด หมกมุ่น มัวเมา คลั่งไคล้ เคลิบเคลิ้ม และอธิบายว่าคำ “หลง” ตรงกับคำว่า “โมหะ” ซึ่งมีความหมายว่า ความหลง ความเขลา ความโง่ (เล่มเดิม: 929) ความหมายนี้รวม “ไหลหลง” ซึ่งก็คือ คำเดียวกับ “หลงไหล” ซึ่งมีความหมายว่าคลั่งไคล้ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: 1311)

เมื่อประมวลความหมายของ “ความหลง” “โมหะ” และ “ไหลหลง” ข้างต้น สรุปความหมายที่จะใช้ในบทความเรื่องนี้ได้ว่าหมายถึงสำคัญผิด เข้าใจผิด หมกมุ่น มัวเมา คลั่งไคล้และเคลิบเคลิ้ม เพราะความเขลาหรือความไม่รู้หรืออวิชชาซึ่งมีความหมายหนึ่งว่า ความเขลา (เล่มเดิม: 1381)

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ความหลงของตัวละคร ตัวละครในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่มีพฤติกรรมสะท้อนให้เห็นความหลงมีหลายตัว ในบทความเรื่องนี้ขอนำเสนอตัวละครเพียง 8 ตัว (ผู้วิจัยนับนทกและทศกัณฐ์เป็นตัวละครตัวเดียวกันซึ่งมีชีวิตในภพชาติต่างกันแต่ต่อเนื่องกัน) ดังนี้

1. ความหลงของนนทกและของทศกัณฐ์ นนทก คือ อดีตชาติของทศกัณฐ์ เป็นบริวารของพระอิศวร มีหน้าที่ล้างเท้าเทวดาตรงเชิงเขาไกรลาส ถูกเทวดาตบหัวและถอนผมจนหัวล้าน จึงขอนิ้วเพชรจากพระอิศวร แล้วหลงอำนาจใช้นิ้วเพชรด้วยความอวดดี คือ ใช้สังหารเทวดาเป็นการแก้แค้นโดยไม่เลือกหน้า ทำให้เทวดาตายจำนวนมาก เมื่อพระอิศวรทรงทราบเรื่องจากพระอินทร์ จึงให้พระนารายณ์ไปปราบนทก พระนารายณ์แปลงเป็นนางสุวรรณอัปสร นนทกเห็นก็เกี่ยวพาน นางอัปสรจึงให้นนทกร่ายรำตามนางฝ่ายนทก “ไม่รู้ว่านารายณ์แปลงมา” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1: 46) ก็ “หลงกล” (เล่มเดิม: หน้าเดิม) รำตามจนเปลือยใช้นิ้วเพชรชี้ที่ขาของตนเอง ทำให้ขาหักและล้มลงแล้วถูกนางอัปสรซึ่งคืนร่างเป็นพระนารายณ์เหยียบร่างไว้ ก่อนถูกสังหาร นนทกพอพระนารายณ์ที่ใช้อุบายสังหารตนทั้งที่มีมือมากกว่า พระนารายณ์จึงทำให้นนทกไปเกิดใหม่เป็นยักษ์ 10 หน้า 20 มือ ซึ่งถืออาวุธครบและมีฤทธาณาพรรวมทั้งเหาะเหินเดินอากาศได้ พระองค์จะอวดารเป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาตามไปปราบให้จงได้

เมื่อนนทกตายไปก็เกิดใหม่เป็นโอรสของนางรัชดาภักกับท้าวลัสเตียนซึ่งเป็นวงศ์พรหมทัณฑ์ มีอนุชาชื่อกุมภกรรณ พิเภก ทูษณ์ ขร ตรีเศียรและนางสามนักษชา ส่วนพระนารายณ์ก็อวดารเป็นพระราม พระลักษณ์มีลงมาเกิดเป็นนางสีดา อาวุธและแท่นบรรทมมาค้เกิดเป็นพระอนุชาของพระราม

เมื่อนางสามนักษชาโน้มน้าวใจทศกัณฐ์ให้ลุ่มหลงนางสีดาตามถ้อยคำที่นางจงใจพรรณาน่าว่า “นางนั้นทรงโฉมอรชร ยิ่งเทพอัปสรในราศี” (เล่ม 1: 514) ทศกัณฐ์ก็เกิด “ไพเราะร่าร้อนพันทวี” (เล่มเดิม: หน้าเดิม) และ “...คลั่งคลุ้มคลุ้มใจ” (เล่มเดิม: 516) จนหลง “สรรพอดกอดนางน้อง ประคองขึ้นใส่ตักยกยี่” (เล่มเดิม: หน้าเดิม) เพราะหลงคิดว่าเป็นนางสีดา เมื่อรู้ว่าเข้าใจผิดก็อายนางสามนักษชาแต่ก็ยัง “...ร่าร้อนอวารณ์ใจ ผันฝัดถึงองค์นางเทวี” (เล่มเดิม: หน้าเดิม) เมื่อทศกัณฐ์บอกนางมณโฑว่าจะลักนางสีดา

เพื่อแก้แค้นให้นางสำนึกนาง นางก็เตือนว่าการลักการรยาผู้อื่นเป็นเรื่องผิดประเพณี ทั้งยังเตือนว่าไม่ควรทำสงครามกับพระรามผู้เป็นนั้ตดาของท้าวอชบาลซึ่งมีเดชาานุภาพ แต่ทศกัณฐ์ก็ไม่ฟังคำ แม่ต่อมามาริตททานว่าการลักนางสีดา “จะเกิดศึกขับเคี่ยวไปวันหน้า” (เล่มเดิม: 520) ทศกัณฐ์ก็ยังยินทรานความคิดเดิม ตอนทศกัณฐ์แปลงเป็นดาบสไปเกลี้ยกล่อมให้นางสีดาสมัครใจเป็นนมเหสีของทศกัณฐ์ และกล่าวว่าพระรามว่าไม่คู่ควรกับนางสีดาก็ถูกนางสีดาตำหนิว่าเป็น “พวกพาลโมหันธ์” (เล่มเดิม: 536) คำว่า “โมหันธ์” มีความหมายว่า “ความมืดมนด้วยความหลง” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: 929) ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยตีความว่าทศกัณฐ์หลงคลั่งไคล้นางสีดาโดยไม่รู้แม้แต่น้อยว่านางเป็นธิดาของตนที่เกิดมาเพื่อผลาญตนกับวงศ์ยักษ์ และการลักนางมาจะนำความหายนะอย่างใหญ่หลวงมาสู่โคตรวงศ์ยักษ์และต่อตัวทศกัณฐ์เองด้วย

ตอนทศกัณฐ์ฝันร้ายและพิเภกทำนายฝันว่าพระรามจะยกทัพมาทำสงครามกับทศกัณฐ์ซึ่งจะนำความเดือดร้อนมาสู่นครลงกา ทางเดียวที่จะแก้ได้ คือ ให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาแก่พระราม โดยพิเภกเตือนทศกัณฐ์ว่า “อย่าโลกหลงงงวยด้วยรสรัก คิดหักซึ่งความเสนาหา” (เล่ม 2: 165) แต่ทศกัณฐ์ก็ไม่ฟัง มีข้อสังเกตว่าพิเภกใช้ทั้งคำ “หลง” และ “งงวย” ซึ่งมีความหมายหนึ่งว่าเคลิบเคลิ้ม (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: 286) อันเป็นความหมายเดียวกับคำว่า “หลง” นั่นเอง จึงเป็นการใช้คำเน้นย้ำความหมายของแก่นเรื่องอย่างชัดเจน

ต่อมาหลังจากโมยราพถูกหนุมานสังหารแล้ว ทศกัณฐ์เรียกกุมภกรรณผู้เป็นอนุชามาทำสงครามกับฝ่ายพระราม กุมภกรรณเตือนให้ส่งนางสีดาคืนเพื่อให้สงครามยุติ แต่ทศกัณฐ์ก็ไม่ฟังคำทัดทานอีกหลังจากนี้ เมื่ออินทรชิตลาทศกัณฐ์และนางมณโฑเพราะรู้ว่าจะต้องตายในการทำสงครามครั้งสุดท้าย ทศกัณฐ์ก็ยังหลงเข้าใจว่าอินทรชิตผู้เก่งกล้าจะไม่พ่ายแพ้แก่ฝ่ายพระราม ทั้งยังหลงประมาทฝีมือของมนุษย์กับวานรด้วย ดังนี้

ตัวเจ้าก็ทรงอานุภาพ

แต่โกสัยที่มีฤทธิหนัก

ท่าไม้กับมนุษย์เดินดิน

ไหนจะต้านทานกรของลูกยา

ปราบไปได้ทั่วทั้งไตรจักร

ยังหักเสียได้ด้วยเดชา

กับพวกพานรินทร์กระบี่ป่า

ไม่ช้าก็จะม้วยบรรลัย

(เล่ม 2: 565)

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

เมื่อรู้ว่าอินทรชิตเสียชีวิต ทศกัณฐ์จึงตกใจและเสียใจมากจนถึงกับจะสั่งหารนางสีดาแต่เปาวนาสุรห้ามไว้เพราะเกรงว่าหากนางสีดาตายเสียแล้วพระรามจะโกรธและสั่งหารยักษ์จนสิ้นวงศ์ จึงกราบทูลทศกัณฐ์ว่านางสีดางามเกินใครเทียบได้ ควรเก็บนางไว้เป็นศรีเมืองลงกา ทศกัณฐ์ได้ฟังก็ “*ให้มีดมนในการเสนาหา*” (เล่ม 3: 11) อีก ต่อมาเมื่อทศกัณฐ์ตั้งใจลงให้ท้าวมาลีวราชกล่าวคำสาปแช่งพระราม แต่ท้าวมาลีวราชไม่หลงกล ตัดสินความด้วยความเที่ยงธรรมและลงความเห็นาทศกัณฐ์ทำผิด ให้ส่งนางสีดาคืนแก่พระราม แต่ทศกัณฐ์ไม่ยอมทำตามจึงถูกท้าวมาลีวราชตำหนิว่า “*ลูกแก่โลกทองเมามัวถือเอาที่ชั่วว่าเป็นดี*” (เล่ม 3: 228) และสาปแช่งทศกัณฐ์ให้วิบัติและตายด้วยศรของพระราม แสดงให้เห็นความเขลาของทศกัณฐ์ที่เชิญท้าวมาลีวราชมาสาปแช่งตนเอง

นอกจากนี้ ทศกัณฐ์ยังหลงลมปากของหนุมานอย่างโง่เขลาเมื่อหนุมานเข้ามาสวมิมักดีโดยอ้างว่าน้อยใจพระรามที่ไม่ให้บำเหน็จรางวัลตนเท่าที่ควร ทศกัณฐ์หลงเชื่อและรับเลี้ยงหนุมานเป็นโอรส หนุมานอาสาทศกัณฐ์จับพระรามพระลักษมณ์ โดยรบเพียงลำพังอย่างแข็งขัน ไพร่พลวานรที่ไปในทัพพระลักษมณ์ต่างกลัวหนุมานจนหนีเข้าป่า ทำให้พระลักษมณ์โกรธ หนุมานแกล้งประวิงเวลาจนใกล้ค่ำแล้วกล่าวยั่วพระลักษมณ์ให้โกรธว่าตนรับใช้พระรามพระลักษมณ์แต่ไม่ได้รางวัลอะไร เมื่อมาอยู่กับทศกัณฐ์เพียงไม่กี่วันก็ได้ทรัพย์สมบัติจำนวนมาก นี่ตีว่าคำเสียก่อนจึงจะเลิกทัพกลับ มิเช่นนั้นตนจะจับพระลักษมณ์ไปถวายทศกัณฐ์ให้จงได้ การกระทำและคำพูดของหนุมานทำให้ทศกัณฐ์ตายใจ ยกสมบัติทุกอย่างรวมทั้งชายาและสนมที่เคยเป็นของอินทรชิตให้แก่หนุมาน วันต่อมาหนุมานขอร้องให้ทศกัณฐ์เป็นประธานในการรบและอาสาว่าจะจับพระรามพระลักษมณ์มาถวาย แต่เมื่อถึงสนามรบ หนุมานหายตัวแล้วเหาะขึ้นไปในเมฆแล้วรับกล่องดวงใจของทศกัณฐ์ที่ห้องศรรักษาไว้ นำมาเข้าเฝ้าพระรามที่ยกทัพออกมา หลังจากนั้นหนุมานลาพระรามแล้วนำกล่องดวงใจไปเยาะเย้ยทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์เสียใจและกลับลงกาเพื่อลามาหนีและสนมก่อน วันต่อมาทศกัณฐ์ออกรบก็ถูกศรพรหมศาสตร์ของพระรามแล้วหนุมานขี้นดวงใจของทศกัณฐ์ ทำให้ทศกัณฐ์ล้ม เมื่อพิเภกครวญกับศพทศกัณฐ์ก็กล่าวเวทนาว่า “*เหตุด้วยพระองค์มาหลงคำ เชื้อฟังนางสำนักขา*” (เล่ม 3: 403) ทำให้ “*จึงเสียองค์เสียไอศวรรยา เสียสุริยวงศพรหมาน*” (เล่มเดิม: หน้าเดิม) ซึ่งตรงกับคำครวญของนางอัคคีผู้เป็นมเหสีอีกองค์หนึ่งของทศกัณฐ์ที่รำพันว่า “*...เพราะพระหลงคำ นางสำนักขาบัดสี*”

(เล่มเดิม: 406) ทำให้ “จึงเกิดกุลีทั้งลγκα” (เล่มเดิม: หน้าเดิม)

2. ความหลงของนางไถยเกษิ นางไถยเกษิหลงเชื่อคำของนางค่อมกัจฉิผู้เป็นข้ารับใช้ที่ให้นางขอราชสมบัติแก่พระพรตและให้พระรามเดินป่า 14 ปี โดยไม่ทราบว่าเป็นความจริงแล้วนางค่อมต้องการแก้แค้นพระรามที่เคยยิงหลังค่อมของนางด้วยความคะนองในวัยเด็ก นางไถยเกษิทำตามคำยุ

3. ความหลงของท้าวทศรถ ท้าวทศรถให้พรแก่เมสสิไถยเกษิเพื่อตอบแทนที่นางได้ช่วยชีวิตของพระองค์ โดยสอดแซนแทนเพลาธศิกที่หักลงขณะสู้กับทูตพันดัยักษ์ ท้าวทศรถไม่คิดว่าผู้ที่ช่วยชีวิตของพระองค์จะสังหารพระองค์ในภายหลัง แม้ว่าท้าวทศรถจะขอร้องนางว่า “เจ้าจงกลับหลังยังคิด เหมือนบำรุงชีวิตเราไว้ก่อน” (เล่ม 1: 358) นางก็ไม่ฟัง ทำให้ท้าวทศรถตำหนินางว่า “จันทานจะผลาญชีวิ ให้สามมีม้วยบรลลย” (เล่มเดิม: 359) และ “อนิจจาควรหรือมาอาธรรม น้ำใจกรรจหยาบใหญ่” (เล่ม 1: 358) พระองค์ทรงผิดหวังที่หลงคิดว่านางไถยเกษิเป็นคนดี จึงทรงคำตำหนิว่า “กูไม่รู้เลยว่าไถยเกษิ ใจบาบหยาบช้าอาธรรม” (เล่มเดิม: 359) ในที่สุดท้าวทศรถก็สวรรคตด้วยผลจากพรที่ให้นางไถยเกษินี้

4. ความหลงของนางสำมนักขา นางสำมนักขาซึ่งเป็นขนิษฐาของทศกัณฐ์ ลาทศกัณฐ์ออกเที่ยวป่า เพื่อตระเวนหาคู่ครองคนใหม่เพราะความว้าเหวหลังจากชีวหาผู้เป็นสามีถูกทศกัณฐ์สังหารโดยไม่ตั้งใจ นางเห็นพระรามก็หลงรักทันทีตั้งที่กวีบรรยายว่า “ยิ่งพิศยงพิศวาสกลุ้ม รสรักริงรุ่มดั่งเพลิงจี” (เล่ม 1: 487) จนไม่ยอมกลับที่อยู่ นอนรอที่จะพบพระรามอยู่ในถ้ำด้วยความหลงรักพระราม ดังคำบรรยายว่า

เอนองค้ลกับลึงขร

คะนิงเฒพระทรงฤทธิให้ติดตา

จะทำเฒนนะอกเอ้ย

ยังจะรู้หรือว่าน่องนี้

ครวญพลาบแ่วเสียนกร้อง

ลูกขึ้นเหลียวแลแปรไป

ยอกรก่ายพัคตร์ถวิลหา

กามาเตอดคินพันทวี

จึงจะได้ชมเชยพระเฒนครี

หวังฝากชีวีชีวลัย

เอะพระเรียกน่องหรือเฒน

คว้าวใจไม่พบภูธร

(เล่ม 1: 487)

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

นางสำนักราชแปลงเป็นสาวงามและอาสาอยู่ปรนนิบัติพระราม เมื่อพระรามปฏิบัติเสธและนางเห็นนางสีดาก็ตรงเข้าทำร้ายเพราะคิดว่าหากไม่มีนางสีดา พระรามจะสนใจนางง่ายขึ้น จึงถูกพระรามไล่ตีและถูกพระลักษมณ์ตัดหูตัดจมูกรวมทั้งตัดตีนตัดมือ นางสำนักราชหนีไปฟ้องพี่ชายทั้ง 3 ตามลำดับ คือ พญาชร พญาทุษณ์ และพญาตรีเศียร เพื่อให้แก้แค้นแทนนางจนพี่ชายแต่ละคนถูกพระรามสังหาร นางจึงไปฟ้องทศกัณฐ์และพรรณนาความงามของนางสีดาให้ทศกัณฐ์ฟังจนทศกัณฐ์ลุ่มหลงนางสีดา ส่งผลให้ทศกัณฐ์ลักนางสีดาไปไว้ที่ลังกา อันเป็นมูลเหตุของการทำสงครามระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์

5. ความหลงของพระราม ในวัยเยาว์ขณะมีอายุ 12 ปี พระรามหลงฝีมือแม่เฒ่ากระสุนของตนด้วยความคึกคะนองและต้องการรอดอนุชา จึงยิงใส่หลังโค้งของนางค่อมกุกจี กวีบรรยายเหตุการณ์ตอนนี้ว่า

เห็นนางค่อมนุ่งผ้าตานี	ห่มสีทับทิมหงอนไก่อ
ลอยหน้าทำแค้นยืมละไม	จึงตรัสไปแก่สามอนุชา
ที่จะยิงอีค่อมหลังกุง	ให้โค้งนั้นตั้งไปข้างหน้า
น้องรักจงทอดทัศนา	ว่าแล้วก็ยิงทันที
ด้วยเดชานุภาพพระนารายณ์	ต้องแม่เหมือนหมายไม้คลาดที่
โค้งนั้นตั้งไปข้างนาภี	พระจักรีก็ยิงซ้ำไป
โค้งนั้นก็กลับคืนมา	นางค่อมหารู้ตัวไม
แม่เฒ่ารอดเร็วว่องไว	ยิงได้ตั้งใจทุกสิ่งอัน
พระพี่น้องชื่นชมโสมนัส	ตบพระหัตถ์ล่ำราวลสรวลสันต์
มหาดเล็กเด็กชาทั้งนั้น	ต่างเย้ยเยาะหยันเฮฮา

(เล่ม 1: 260)

การกระทำของพระรามครั้งนี้ทำให้นางกุกจีทั้งโกรธทั้งอายและอาฆาตพระรามว่า “ชีวิมิตายจะเห็นกัน” (เล่ม 1: 260) เมื่อสบโอกาสจึงยุพระนางไทยเกษีให้กราบหลท้าวทศรถ ขอราชสมบัติแก่พระพรตแทนที่จะมอบแก่พระราม ทั้งยังให้พระรามเดินป่าเป็นเวลา 14 ปีด้วย ทำให้เห็นว่าลูกกระสุนเพียง 2 ลูกเท่านั้นพลิกชะตาชีวิตของพระรามจากสุขสบายเป็นยากลำบาก ต่อมาเมื่อนางสีดาหลงวางแปลง พระรามเองก็สงสัยว่า

กว้างนี้ น่าจะเป็นอสุรร้ายแปลงร่างมา แต่ก็หลงคิดว่าพระองค์น่าจะจับหรือสังหารกว้างได้ และการให้พระลักษณะดูแลนางสีดาระหว่างที่พระองค์ออกไปจับกว้างจะไม่มีเหตุร้าย แต่ทศกัณฐ์ก็จับนางสีดาไปจนได้ ทำให้พระองค์ต้องพรากจากนางสีดาและออกติดตาม โดยทำสงครามกับทศกัณฐ์เป็นเวลานานกว่าจะปราบทศกัณฐ์ลงได้ ทั้งในการทำสงคราม ครั้งสุดท้ายกับทศกัณฐ์ พระรามรวมทั้งพระลักษมณ์และไพร่พลวานรต่างหลงใหลร่าง แปลงเป็นพระอินทร์ของทศกัณฐ์ ดังคำบรรยายว่า

พระองค์ผู้ทรงฤทธิ
แต่ชกพรหมศาสตร์ศรัย
ให้พิศวงววยงวิญญูณณ์
เมื่อนั้น

ก็ลืบแปดมงกุฎวานร
เห็นรูปทศเศียรกุมภภัณฑ์
ผิวพรรณผุดผ่องทั้งอินทรีย์
บ้างชมว่างามประหลาดตา
รูปใครในพื้นสุธาคล
หรือองค์บรมพรหมเศศ
เป็นที่สามโลกชมเชย
หรือจะเป็นพระจันทร์พระอาทิตย์
หรือชั้นดุสิตเทวา
ต่างตนพินิจพิศวง
มิได้ระวังอินทรีย์

พิศรูปอสุรีไม่วางตา
พาดสายขึ้นไว้แล้วเงื้อง่า
ผ่านฟ้าไม่แผลงไปราญรอน
พระลักษมณ์สุริย์วงศ์ทรงศร
พวกพลนิกรโยธี
งามล้ำเทวัญทูกราศี
หมู่กระเป๋าทองไหลไปทุกคน
แต่เราเห็นมาทุกแห่งหน
จะงามพันรูปนี้ไม่มีเลย
พระอิศวรแปลงเพคะนอกเอ๋ย
ไม่เคยพบเห็นแต่ก่อนมา
หากแกล้งนิมิตรกรรมงหนา
ลงมายังพื้นปถพี
ที่ในรูปทรงยักษ์
กระบังววยงหลงไป
(เล่ม 3: 398)

คำว่า “ววยง” “หลงไหล” และ “ววยงหลง” ในที่นี้ใช้ในความหมายเดียวกัน ว่าเคลิบเคลิ้ม (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554: 286) หนุมาณจึงเตือนพระราม ให้แผลงศรพรหมศาสตร์สังหารทศกัณฐ์ ทำให้พระรามได้สติ แต่ก็ยังไม่ววยชมร่างแปลงนั้น ก่อนแผลงศรว่า

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ถึงรูปงามทั้งสามชาติตรี	ก็ไม่เปรียบรูปนี้เสมอสอง
งามจริงยิ่งกว่ารูปทอง	นวลละอองผ่องแผ้วอำไพ
แต่เราชายเห็นยังเช่นนี้	ถ้าสตรีเห็นจะเป็นโฉน
นำแสนพิศวาสจะขาดใจ	หลงไปด้วยรูปกุมภภัณฑ์

(เล่ม 3: 399)

หลังเสร็จศึกกลางกาวครั้งแรก พระรามแคลงใจ ไม่ยอมรับนางสีดาคืนเพราะเกรงถูกตำหนิว่าพระองค์ “ลุ่มหลงด้วยความเสนาหา” (เล่ม 3: 417) เนื่องจากนางอยู่ในลงกาเสียนาน นางสีดาจึงพิสูจน์ความบริสุทธิ์ด้วยการลุยไฟ พระรามจึงมีความรู้สึก “ตั้งถอนปืนพิษออกเสียได้” (เล่ม 3: 422) จึงรับนางกลับไปครองคู่ดั้งเดิม ต่อมานางอดุลปีศาจ ลวงนางสีดาให้วาดภาพทศกัณฐ์โดยอ้างว่านางไม่เคยเห็น แม้นางสีดาจะซ่อนรูปวาดทศกัณฐ์ไว้ใต้ที่นอนเมื่อรู้ว่าพระรามเสด็จมา แต่พระรามก็ค้นพบและโกรธนางสีดามาก เพราะหลงเข้าใจว่านางสีดาอาลัยรักทศกัณฐ์ จึงสั่งให้พระลักษมณ์นำนางสีดาไปสังหาร แต่พระลักษมณ์ก็ฆ่าไม่สำเร็จ ทั้งยังประจักษ์ถึงบุญญาธิการของนางจึงปล่อยนางไป แล้วเอาหัวใจเนื้อทรายมาถวายพระรามแทน พระรามก็หลงเชื่อว่าเป็นหัวใจนางสีดาจริงดังที่ กวีบรรยายว่า “สำคัญว่าจิตนางเทวี จะรู้ว่ามฤคิกี่หาไม่” (เล่ม 4: 314) ต่อมาพระมงกุฎ ซึ่งเป็นโอรสของนางสีดากับพระรามแฝงศรที่ได้จากพระวิฆเนศวรฤๅษี ทำให้เกิดเสียงดังสนั่น พระรามรู้ว่าผู้มีเดขานาภาพเกิดขึ้นจึงสั่งให้จับตัว ต่อมาทรงทราบว่าพระมงกุฎ เป็นโอรสของพระองค์ที่เกิดจากนางสีดาก็นำพระมงกุฎไปอยู่ที่อยุธยาด้วย แต่นางสีดา ไม่ยอมกลับไปอยู่กับพระราม พระรามจึงลวงนางสีดาว่าพระองค์เสด็จสวรรคตโดยตั้งโกศไว้เพื่อลวงนางให้กลับเข้าวังและยอมคืนดีกับพระองค์ โดยหารู้ไม่ว่าการกระทำครั้งนี้ กลับทำให้นางสีดาอยู่ไกลพระองค์มากขึ้นอีก คือ เมื่อนางทราบว่าถูกลวงก็ขอให้พระแม่ ธรณีเปิดทางให้ นางจึงไปอยู่ในนครบาดาล ทำให้พระรามหมดโอกาสได้พบนางนับแต่นั้น ท้ายที่สุดพระอิศวรทรงโกล่เกลี่ยให้พระรามและนางสีดาคืนดีกัน ทั้งสองจึงได้ครองคู่กันอีกครั้ง

6. ความหลงของนางสีดา ทศกัณฐ์ปรารถนาจะได้นางสีดามาครองคู่ตามคำยุ ของนางสำนักขา จึงให้มารีตซึ่งเป็นน้ำาแปลงเป็นกวางทองไปล่อนางสีดา เมื่อนางสีดาเห็น ก็หลงรักกวางแปลงทันทีและขอร้องให้พระรามช่วยจับเพราะอยากได้ไว้เลี้ยง ดังนี้

เหลือบแลไปเห็นพญากวาง	ย่างมาตามชายป่า
สีเหลืองเรืองรองคั่งทองทา	รจนาพริ้งเพราทั้งกาย
ปากเท้าแดงดั่งปัทมราช	งามประหลาดกว่ากวางทั้งหลาย
แสนสวาทดั่งจะขาดใจตาย	จึงทูลพระนารายณ์สามี
พระองค์ผู้ทรงศักดิ์ดาเดช	จงโปรดเกศข้าบาทบพิตรี
ช่วยจับสุวรรณหมฤติ	มาเลี้ยงไว้ที่ศาลา

(เล่ม 1: 526)

แม้พระรามพระลักษมณ์จะทัดทานว่าไม่ใช่กวางจริง นางก็ไม่เชื่อ ทั้งยังกล่าวว่า “แม้ไม่ได้พญามฤติ ข้านี้จะมีวัยชิววัน” (เล่มเดิม: 527) เมื่อพระรามออกตามจับกวางตามคำขอร้องของนางสีดาและแผลงศรใส่กวาง กวางแปลงแก้งร้องเป็นเสียงพระรามเรียกให้พระลักษมณ์ช่วย นางสีดาจึงบังคับให้พระลักษมณ์ตามไปช่วยพระราม ทศกัณฐ์สบโอกาส จึงแปลงกายเป็นดาบสเข้าเกลี้ยกล่อมนางสีดาให้ยอมเป็นนมเหยื่อของทศกัณฐ์ผู้ยิ่งใหญ่ เมื่อนางไม่ยอมและตำหนิทั้งดาบสและทศกัณฐ์ ดาบสก็โกรธและคืนร่างเป็นทศกัณฐ์แล้วจับนางสีดาขึ้นรถ ขณะนั้นนางสีดาได้คิดว่าที่ตนถูกจับเพราะไม่ฟังคำทัดทานของพระรามที่กล่าวว่ากวางแปลงนั้นเป็นอุบายของยักษ์ และไม่ฟังคำทัดทานของพระลักษมณ์ที่กล่าวว่าต้องอยู่คุ้มครองนางสีดาตามคำสั่งของพระราม ต่อมาเมื่อนางอดูลปีศาจซึ่งเป็นญาติของทศกัณฐ์ต้องการแก้แค้นแทนทศกัณฐ์ โดยทำให้นางและพระรามพราวจากกัน นางสีดา “ไม่รู้ว่าเป็นปีศาจสาธณ มาจงผลาญด้วยกลมารยา” (เล่ม 4: 299) จึงเขียนรูปทศกัณฐ์บนกระดานชนวนให้นางอดูลดูตามที่นางขอร้อง เมื่อรู้ว่าพระรามเสด็จมานางอดูลก็หายตัวซ้ำสิ่งรูป ทำให้นางสนมกำนัลรู้ว่านางเป็นปีศาจ นางสีดาพยายามลบรูปแต่ไม่สำเร็จ จึงซ่อนไว้ใต้แท่นบรรทมของพระราม เมื่อพระรามบรรทมบนแท่นนั้น ก็รื้อนรนและไล่ทำร้ายฝูงนางกำนัล นางสีดาจึงให้เชิญพระลักษมณ์มา พระรามเล่าให้พระลักษมณ์ฟังว่าบรรทมเหนือแท่นแล้วเกิดรื้อนรน พระลักษมณ์จึงค้นหาสิ่งผิดปกติก็พบรูปเขียนทศกัณฐ์ใต้แท่นที่นอนจึงนำขึ้นถวายพระราม ทำให้พระรามโกรธนางสีดาแม้ทราบเรื่องจากนางสีดาพระรามก็ไม่เชื่อ ตำหนินางว่า “ลอบเขียนรูปชู้ไว้ชมเล่น” (เล่มเดิม: 305) และ “อนิจจาไม่รู้ว่กาลสิ เสียทีไปตามเอามึงมา” (เล่มเดิม: หน้าเดิม) คำว่า “ไม่รู้” ตรงนี้ทำให้ผู้อ่านรู้สึกเวทนาพระรามที่ไม่รู้ความจริง หลังจากนั้นพระรามสั่งพระลักษมณ์

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ให้นำนางสีดาไปสังหารภายในคืนนั้นแต่สังหารไม่สำเร็จ พระลักษมณ์จึงปล่อยนางไป แล้วพระอินทร์แปลงกายเป็นมเหสีนางสีดาให้ไปอยู่กับฤๅษีวัชเมถุน

7. ความหลงของท้าวทศศิริวงศ์ หลังเสร็จศึกลงกา พิเภกครองเมืองลงกา โดยใช้ชื่อว่าท้าวทศศิริวงศ์ และนางมณโฑคลอดไพนาสุริย์วงศ์หลังทศกัณฐ์ล้ม เมื่อพิเภกขึ้นครองลงกาก็หลงคิดว่าเป็นโอรสของตน ต่อมาไพนาสุริย์วงศ์ทราบจากพี่เลี้ยงว่าตนเป็นโอรสของทศกัณฐ์ ก็ไปเมืองมลิวันและเล่าเรื่องให้ท้าวจักรวรรดิซึ่งเป็นสหายของทศกัณฐ์ ฟัง ท้าวจักรวรรดิก็ยกทัพมาลงกา ท้าวทศศิริวงศ์ยกทัพออกรบศึกแล้วถูกท้าวจักรวรรดิจับขังไว้ ทั้งยังยกนครลงกาให้ไพนาสุริย์วงศ์ครองโดยใช้ชื่อใหม่ว่าท้าวทศพิน ท้าวทศศิริวงศ์เสียใจที่ “มาเลี้ยงลูกศัตรูก็ไม่ได้” (เล่ม 4: 5) และ “สำคัญว่าบุตรสุดสหายใจ” (เล่มเดิม: หน้าเดิม) อสุรผัดซึ่งเป็นลูกของนางเบญจกายกับหนุมานออกตามหาหนุมานซึ่งบวชเป็นโยคีให้มาช่วย เมื่อหนุมานทราบเรื่องก็ลาบวชแล้วพาอสุรผัดไปแจ้งเรื่องให้สุครีพผู้ครองนครขีดขินทราบ หลังจากนั้นเข้าเฝ้าพระราม พระรามจึงสั่งให้พระพรตและพระสัตรุดนำทัพไปตีเมืองลงกาและมลิวันซึ่งเป็นเมืองของท้าวจักรวรรดิ ทศพินและพี่เลี้ยงถูกจับตระเวนแล้วถูกประหารชีวิต ส่วนท้าวจักรวรรดิถูกพระสัตรุดสังหาร ก่อนตายยอมรับว่าตนประมาท “จึงมาหลงตายในครั้งนี้” (เล่ม 4: 251) เพราะ “มิได้แจ้งเลยว่าพระองค์ เป็นวงศ์หริรักษ์เรื่องศรี” (เล่มเดิม: หน้าเดิม)

8. ความหลงของท้าวคนธรรพ์ยักษ์ ท้าวคนธรรพ์ยักษ์ซึ่งครองนครดิศศรีสิน หลงว่าตนมีอำนาจมาก เข้ายึดเมืองโกยเกษ ท้าวโกยเกษหนีไปอยู่ในอาศรมของพระโควินท์ ผู้เป็นอาจารย์ พระรามส่งพระพรต พระสัตรุด พระมงกุฏและพระลบไปรบกับท้าวคนธรรพ์ยักษ์ เมื่อท้าวคนธรรพ์รู้ว่าเข้าศึกยกทัพมากลับหลงประมาทว่า “ทำไม่กับมนุษย์เท่าแมงวัน มันจะครั้งนี้มีมือเมื่อไรมี” (เล่ม 4: 544) ท้ายที่สุดพระลบก็สังหารวิรุณพัตผู้เป็นลูกของท้าวคนธรรพ์ยักษ์ได้ เมื่อท้าวคนธรรพ์ยักษ์รบกับพระมงกุฏก็หลงประมาทว่าศัตรูเป็นเด็ก “น้อยน้อยกระจอยเท่าตัวไร” (เล่มเดิม: 556) แต่ในที่สุดก็ถูกพระมงกุฏสังหาร แล้วเชิญท้าวโกยเกษกลับมาครองเมืองดังเดิม

คำสอนในเรื่อง ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ กวีแทรกคำสอนไว้เป็นระยะ ๆ ตลอดทั้งเรื่องตามแต่ความเหมาะสมของเนื้อหาในแต่ละตอน คำสอนดังกล่าวมีทั้งเรื่องกรรม ความไม่เที่ยงแท้ของชีวิตและสรรพสิ่ง คำสอนให้ประพฤติตนเป็นภรรยาที่ดี เป็นข้าทหาร

ที่ดีและเป็นพระราชชาติดี เป็นต้น แต่เป็นที่น่าแปลกใจว่ากวีทรงกล่าวแก่ผู้อ่านผู้ฟัง โดยทรงเน้นคำสอนแต่เฉพาะเรื่องความหลงในกลอนท้ายเรื่องเท่านั้น คือ *“ใครฟังอย่าได้ไหลหลง จงปลงอนิจจังสังขาร”* (เล่ม 4: 582) คือ อย่าได้หลง จงปลงและยอมรับเรื่องความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขารซึ่งอยู่ได้ไม่นานก็จะเสื่อมไป

ผู้วิจัยพบว่ากวีมิได้ทรงสอนเรื่องความหลงอย่างตรงไปตรงมาดังคำสอนอื่น แต่ทรงสอนผ่านพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องและทรงสรूपในกลอนท้ายเรื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทรงให้ความสำคัญแก่คำสอนเรื่องนี้เป็นอย่างมาก

อนึ่ง หากพิจารณาว่าคำสอนต่าง ๆ ในเรื่องนี้มีคำสอนเรื่องใดที่ครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดก็พบว่าแม้แต่เฉพาะคำสอนเรื่องความหลงเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น ซึ่งผู้วิจัยสรุปว่าเป็นคำสอนที่เป็นแก่นเรื่องในบทละครเรื่องนี้นั่นเอง

บทบาทของแก่นเรื่อง “ความหลง” ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

เมื่อศึกษาบทบาทเรื่องความหลง ผู้วิจัยพบว่ามียุทธศาสตร์ในฐานะกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่มีผลต่อการดำเนินเรื่องและตัวละครเป็นอย่างมาก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. บทบาทที่มีต่อการดำเนินเรื่อง ดังนี้

ก. *เชื่อมเหตุการณ์ 2 ชาติให้เกี่ยวเนื่องกัน* การที่นทกหลงนางสุวรรณอัปสรจนกระทั่งจะถูกพระนารายณ์สังหาร แล้วนทกหลงคิดว่าพระนารายณ์ชนะตนเพราะมีมือมากกว่าจึงตัดพ้อว่า

ตัวข้ามีมือแต่สองมือ

หรือจะสู้ทั้งสี่กรได้

แม้สี่มือเหมือนพระองค์ทรงชัย

ที่ไหนจะทำได้ดังนี้

(เล่ม 1: 49)

พระนารายณ์จึงทำให้นทกไปเกิดใหม่โดยให้เกิดเป็นยักษ์มี 20 มือและมีฤทธาณภาพ นทกจึงเกิดใหม่เป็นทศกัณฐ์ในชาติถัดมา ดังกวีบรรยายว่า

เมื่อนั้น

ฝ่ายนางรัชตามเหล็

องค์ท้าวลัสเตียนธิปดี

เทวีมีราชบุตรา

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

คือว่านทกมากำเนิด เกิดเป็นพระโอรสา
ชื่อทศกัณฐ์กุมารา สิบเศียรสิบหน้ายี่สิบกร
(เล่ม 1: 49)

ข. ทำให้เกิดเหตุการณ์ใหม่ ๆ ในเรื่อง เช่น ความหลงของท้าวทศศิริวงศ์ (พิเภก) ที่ไม่เคยรู้ว่านางมณโฑมีลูกทศกัณฐ์ติดท้องอยู่หลังจากทศกัณฐ์ล้มแล้ว เมื่อนางคลอดไพบนาสุรียังวงศ์ ท้าวทศศิริวงศ์สำคัญว่าเป็นลูกของตนจึงเลี้ยงและรักด้วยความสนิทใจ เมื่อไพบนาสุรียังวงศ์รู้ว่าตนเป็นลูกของทศกัณฐ์ก็ซุกซิกเข้าลังกา โดยลอบนำทัพของท้าวจักรวรรดิแห่งกรุงมลิวันผู้เป็นสหายของทศกัณฐ์มาจับท้าวทศศิริวงศ์ ท้าวจักรวรรดิยกนครลงกาให้ไพบนาสุรียังวงศ์ครองโดยใช้ชื่อว่าท้าวทศพิน ทำให้เกิดศึกลงกากับฝ่ายพระรามเป็นครั้งที่ 2

ค. ทำให้เกิดจุดพลิกผันในเรื่อง การที่พระรามยิงลูกกระสุนใส่หลังโค้งของนางค่อมกุงจีด้วยความหลงในฝีมืออันแม่นยำของตน ทำให้นางค่อมอาฆาตเคັนพระรามและหาโอกาสแก้แค้น เมื่อทราบข่าวว่าท้าวทศรถจะยกราชสมบัติแก่พระราม นางค่อมจึงยุพระนางไภยเกษิให้กราบทูลท้าวทศรถโดยขอราชสมบัติแก่พระพรต และให้พระรามเดินป่าเป็นเวลา 14 ปี ผนวกกับความหลงของท้าวทศรถที่หลงคิดว่านางไภยเกษิเป็นคนดี จึงให้พรแก่นางเพื่อตอบแทนที่นางได้ช่วยชีวิตพระองค์ไว้ และพรนี้เองที่ทำให้พระองค์ต้องจำยอมยกราชสมบัติแก่พระพรตตามความต้องการของนาง แทนที่จะยกให้แก่พระรามตามที่พระองค์ตั้งใจไว้ ทั้ง 2 เหตุการณ์ทำให้ชะตาชีวิตของพระรามต้องพลิกผันแทนที่จะครองราชสมบัติอย่างเป็นสุขกลับต้องออกเดินป่าซึ่งเป็นชีวิตที่ยากลำบาก

ง. ทำให้เกิดความขัดแย้งในเรื่อง ความหลงที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องนี้มีทั้งความขัดแย้งในโครงเรื่องหลักและในโครงเรื่องย่อย

ความขัดแย้งในโครงเรื่องหลัก เป็นความขัดแย้งระหว่างทศกัณฐ์กับพระราม ทศกัณฐ์หลงรักนางสีดาและลักนางไปจากพระราม ทำให้พระรามติดตามไปทำสงครามกับทศกัณฐ์ถึงเมืองลงกาเพื่อชิงนางสีดาคืน ความขัดแย้งนี้ทำให้ทศกัณฐ์สูญเสียชีวิตโอรสและญาติมิตรจำนวนมาก แต่ก็ไม่ยอมคืนนางสีดาแก่พระรามแม้มีผู้เตือนหลายคนและหลายครั้ง ในที่สุดทศกัณฐ์ก็เสียชีวิตในสงครามแห่งความขัดแย้งนี้

ความขัดแย้งในโครงเรื่องย่อย พบในเหตุการณ์ย่อย ๆ ซึ่งส่วนใหญ่แทรกเข้ามา โดยไม่กระทบต่อโครงเรื่องหลัก เช่น นางยักษ์อัสมุขีหลงรักทั้งพระรามและพระลักษมณ์ ดังคำบรรยายว่า

พิศโฉมสมเด็จพระรามมา	อสุราลิมแลดูพระลักษมณ์
ครั้นพิศอนุชาทั้งวงง	ลิมแลดูองค์พระทรงจักร
ยิ่งพิศยิ่งเพลินจำเรียวรัก	นางยักษ์ฟ่างเพียงจะขาดใจ

(เล่ม 2: 9)

นางยักษ์จึงบันดาลให้มีดมืดแล้วอุ้มพระลักษมณ์หนีไป พระรามจึงแฝงศรให้สว่าง เมื่อพระลักษมณ์ได้สติและร้ายเวท นางยักษ์อัสมุขีก็ตกลงจากเมฆ พระลักษมณ์เหยียบอกไว้ แล้วใช้พระขรรค์ตัดมือนางยักษ์และใช้คันทนูตีนาง นางจึงหนีไป ตอนไปพนาสุรียวงศ์ต้องการแก้แค้นแทนทศกัณฐ์ผู้เป็นชนกจึงขอให้ท้าวจักรวรรดิช่วย โดยชิงสมบัติของนครลงกา และในที่สุดทั้งคู่ก็ถูกฝ่ายพระรามสังหาร และตอนท้าวคนธรรพ์ยักษ์และโอรสชื่อวิรุณพัทหลงคิดว่ามีอำนาจมากกว่าผู้อื่น ยกทัพมายึดเมืองโกยเกษไปจากท้าวโกยเกษ ในที่สุดวิรุณพัทและท้าวคนธรรพ์ยักษ์ก็ถูกพระลบและพระมงกุฎสังหารตามลำดับ

จ. ทำให้ตัวละครพลัดพรากจากกัน มีหลายตอน ดังนี้

การที่ท้าวทศรถหลงให้พรแก่นางโกยเกษี นอกจากทำให้พระองค์จำต้องยกราชสมบัติให้พระพรตแล้ว ยังต้องเนรเทศพระรามไปเดินป่าทำให้พระองค์ต้องพรากจากพระรามและคิดถึงพระรามจนตรอมใจตาย

การที่นางสีดาหลงกวางแปลงและขอร้องให้พระรามตามจับให้ แล้วต่อมาบังคับให้พระลักษมณ์ตามไปช่วยพระรามด้วยความเขลา ทำให้นางถูกทศกัณฐ์จับตัวไปไว้ที่ลงกาและต้องพรากจากพระรามและพระลักษมณ์

นอกจากนี้ ในตอนท้ายเรื่อง พระรามหลงคิดว่านางสีดาเขียนรูปทศกัณฐ์ เพราะอาลัยทศกัณฐ์ก็โกรธแล้วสั่งพระลักษมณ์ให้สังหารนาง ทั้งถูกพระลักษมณ์ลวงว่าฆ่านางสีดาแล้วโดยนำหัวใจกวางมาแสดงว่าเป็นหัวใจนาง ทำให้พระรามต้องพรากจากนางสีดา ดังคำรำพันคร่ำครวญของนางสีดาตอนพระรามเข้าโกศว่า

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

เพราะอเจ้ากรรมมาตามเบียน ให้เขียนรูปทศพัศตร์รักษา
จึงพลัดพรากจากเบื่องบาทา พระตามไปอ่อนว่าโดยดี
(เล่ม 4: 434)

ต่อมาพระรามลงนางสีดาเข้าวังโดยแสร้งทำเป็นเสียชีวิต นางสีดาครวญอาลัยถึงพระรามจนแน่นิ่งไป ทำให้พระรามตกใจรีบออกมาดู เมื่อนางเห็นพระรามก็โกรธและวิงหนี พระรามให้ผู้อื่นช่วยกันสกัดจับนางสีดา นางจึงอธิษฐานขอพระแม่ธรณีช่วยให้นางหนีไปอยู่บาดาล พระรามให้หนุมานไปสืบข่าวนางสีดาที่บาดาลก็ทราบนางอยู่ในนครบาดาล แต่ก็หมดหนทางที่จะทำให้นางกลับคืนมา พระรามจึงต้องพรากจากนางสีดาโดยอยู่คนละพิภพ

ฉ. ช่วยขยายเนื้อหาให้ยาวขึ้น การกำหนดให้ตัวละครปลื้มใจมีความหลงและแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ อันเนื่องมาจากความหลงนั้นแล้วถูกสังหารเป็นวิธีการขยายเนื้อหาของเรื่องให้ยาวขึ้น หรือกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่าเพิ่มเรื่องปลื้มใจเพื่อให้มีสีสันในเรื่องมากขึ้น

2. บทบาทที่มีต่อตัวละคร มีดังนี้

ก. ทำให้เห็นลักษณะนิสัยของตัวละคร เช่น

นิสัยของท้าวทศรถที่รักษาวาจาสัตย์ยิ่งกว่าสิ่งใด การหลงให้พรนางไทยเกษีและการทำตามความต้องการของนางทำให้เห็นว่าพระองค์รักษาวาจาสัตย์เป็นอย่างยิ่ง แม้ทำให้พระองค์เองต้องเจ็บปวดก็จำต้องยอม

นิสัยของพระรามที่คึกคะนอง กล้าหาญและช่างระแวง พระรามในวัยเยาว์มีนิสัยคะนอง ยิ่งลูกกระสุนใส่หลังค่อมของนางกุจจีโดยไม่คิด ชอบสนุกและปรารถนาจะอวดฝีมือของตนเอง จึงทำให้เกิดผลร้ายต่อตนเองในภายหลัง เมื่อพระรามทำตามคำสัตย์ที่ท้าวทศรถผู้เป็นชนกให้ไว้แก่นางไทยเกษี แสดงให้เห็นความกล้าหาญของพระรามที่ไม่เกรงความยากลำบากในการเดินป่า ทั้งยังช่วยรักษาวาจาสัตย์ของท้าวทศรถได้ดี ส่วนตอนที่พระรามแคลงใจและไม่เชื่อใจนางสีดาทั้งตอนเสร็จศึกกลองกาและตอนเห็นรูปเขียนทศกัณฐ์ที่นางสีดาเขียนตามคำขอร้องของนางอตุลปีศาจ เพราะหลงคิดว่านางสีดาอาจซอกซำขณะอยู่ในเมืองลงกาและนางยังอาลัยทศกัณฐ์อยู่ สะท้อนให้เห็นนิสัยระแวงของพระรามแม้จะกล่าวว่าคิดแทนตัวละครอื่น แต่ก็เห็นความระแวงของพระรามอย่างเด่นชัด ดังกวีบรรยายหลังเสร็จศึกกลองกาว่าพระรามปรารถนาจะเข้าไปอุ้มนางสีดา แต่เกรงถูกดูหมิ่นว่า

มีจิตพิศวงสงวยง	ลุ่มหลงด้วยความเส่นหา
มิได้พินิจพิจารณา	ธรรมดาหญิงตักถึงมือชาย
เป็นที่พิรุณราคน	ทรลักษณ์มลทินหมองหมาย
ดั่งหนึ่งสุบรรณตัวร้าย	หยาบคายจับนาคพาไป
คาบคั้นเข้าไว้ในปาก	มีมากก็น้อยให้ได้
จำจะชอกช้ำลำบากใจ	ด้วยฤทธิ์ไทรสกุณี
อันซึ่งองค์ครชชยา	ตกมาในมือนัยกษี
ใครจักล่วงรู้ว่าร้ายดี	มีแต่ตัวกุกับนงลักษณ์
เคยเห็นสุจริตน้ำจิตกัน	นอกนั้นไม่แจ้งทั้งไทรจักร
ความนี้เป็นที่อดสูนัก	จำเปลื้องพัทตรีให้พ้นอ้อมประมาณ

(เล่ม 3: 417)

หากอ่านเพียงตรงนี้ก็อาจเชื่อว่าพระรามไม่แคลงใจนางและแก้งงุดเพื่อให้นางเสียดาเสียใจจนนางพิศจนด้วยการลุ่มหลง แต่เมื่ออ่านตอนนางเขียนรูปทศกัณฐ์ให้นางอดุลปีศาจดูแล้วพระรามโกรธ จะเห็นชัดว่าความระแวงของพระรามไม่เคยสูญหายไปจากใจของพระองค์เลย

นิสัยดื้อดึง กล่าวตัดสินใจและความเป็นคนใจแข็งของนางเสียดา ตอนนางเสียดาหลงวางแปลงและอ้อนวอนพระรามให้ตามจับให้ แม้พระรามและพระลักษณ์จะทัดทานว่าไม่ใช่กวางตามธรรมชาติ แต่นางก็ไม่ยอมเลิกล้มความตั้งใจ ยังคงดื้อดึงอยากได้กวางให้จงได้ จนในที่สุดนางก็ถูกทศกัณฐ์จับตัวไป

นิสัยกล่าวตัดสินใจของนางเสียดาเห็นได้ในตอนที่พระรามพูดเสียดสีนางหลังเสร็จศึกลงกว่า

วันนี้ได้เห็นนงลักษณ์	ผิวพัทตรีตั้งเดือนจำรัสฉาย
ฝ่ายพิทุทุกซร้อนลำบากกาย	เจ้ามาอยู่สบายหลายปี
ยังได้สมบัติพิศฐาน	ของประทานพญายักษ์
ซึ่งวิเศษเลิศล้ำชาติรี	ขอพี่ชมบ้างเป็นขวัญตา

(เล่ม 3: 418)

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ทำให้นางสีดาทั้งเจ็บใจและอายจนรำพึงว่า “อันความกินแหนงแคลงใจ ย่อมเกิดที่ในสตรี” (เล่ม 3: 418) จึงตัดสินใจขอลุยไฟพิสูจน์ต่อหน้าทวยเทพเทวัญ และนางก็ทำได้สำเร็จ เหล่าเทวดาจึง “สรรเสริญความสัจพระเทวี” (เล่มเดิม: 421) และพระรามมีความรู้สึกเหมือน “ตั้งถอนปืนพิชออกเสียได้” (เล่มเดิม: 422) นอกจากนี้ ตอนพระรามเข้าโกศหลวงนางสีดาเพราะหลงคิดว่าจะทำให้นางยอมกลับมาอยู่ด้วย แล้วให้อนุชาทั้งสามและหนุมานช่วยกันไล่จับนาง ทำให้นางสีดาทั้งโกรธทั้งอายและตัดสินใจขอพระแม่ธรณีช่วย โดยอธิษฐานว่า “ให้ช่องเข้าไปยังเมืองนาค พ้นจากพระนารายณ์รังสรรค์” (เล่ม 4: 437) แล้วแทรกแผ่นดินไปยังนครบาดาลทันที แสดงให้เห็นว่าไม่ประสงค์จะอยู่กับพระรามอีก สะท้อนให้เห็นความเป็นคนใจแข็งของนางสีดาได้ชัดเจน ตอนพระอิศวรไกลเกลี้ยให้นางสีดาใจอ่อนแล้วกลับไปอยู่กับพระรามอีก นางก็ใจแข็ง กล่าวทำนองไม่ไว้ใจพระรามเพราะอาจสั่งให้ทำโทษนางอีกเมื่อใดก็ได้ ดังคำกราบทูลพระอิศวรว่า

อันจะรักษาใจพระจักรี	ข้านี้ขัดสนเป็นพันคิด
จะช่วงใช้ได้บาทยุคล	นำที่จะไม่พันความผิด
สำหรับแต่จะสิ้นชีวิต	พระทรงฤทธิ์ไหนจะทราบบาบา
ถึงยากจะสู้กัมหน้ายาก	ทนทุกข์ลำบากอยู่ดีกว่า
ทูลพลางนางทรงโคก	ตั้งว่าจะสิ้นชีวี

(เล่ม 4: 508)

ข. ทำให้เห็นบุญญาบารมีหรือบุญญาธิการของตัวละคร เช่น

บุญญาบารมีและสัจจาบารมีของนางสีดา ความหลงของตัวละครอื่นทำให้เห็นบุญญาบารมีของนางสีดาหลายครั้ง เช่น ความหลงของทศกัณฐ์ที่คลั่งไคล้ นางสีดาถึงกับจับตัวนางไป แต่ไม่สามารถเข้าใกล้นางได้เพราะความมีบุญญาบารมีของนางสีดา หลังจกนกสดาญ์ทำลายรถของทศกัณฐ์ที่จะนำนางสีดาไปยังลงกาและทศกัณฐ์ทำร้ายนกสดาญ์จนบาดเจ็บสาหัสแล้ว ทศกัณฐ์ก็อุ้มนางสีดาเพื่อเหาะไปลงกาต่อไปแต่ด้วยบุญญาบารมีของนางสีดา ทำให้ทศกัณฐ์ร้อนรุ่มและหมดแรงที่จะเหาะ จึงต้องพานางเดินเท้า ดังคำบรรยายว่า

เดชะบารมีโฉมฉาย	ให้บันดลร้อนกายยักษ์
สิ้นแรงที่จะไปในเมฆา	ก็ลงมายังพื้นสุธาธาร

(เล่ม 1: 543)

เมื่อทศกัณฐ์พานางสีดามาถึงลγκαแต่เกรงนางมณโฑจะเคือง จึงอุ้มนางเหาะข้ามสมุทรไปยังสวน แล้ววางร่างนางลงบนแท่นแก้วในตำหนัก แต่ไม่อาจเข้าใกล้นางได้ เพราะ “*เดชะด้วยโพธิสมภาร*” (เล่ม 1: 544) ของนางสีดา

ตอนนางสีดาลุยไฟพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของนางระหว่างอยู่ที่ลγκαเพื่อล้างความหลงผิดในใจของพระรามที่ระแวงแคลงใจนาง ด้วยสัจจบาร์มีที่นางชื่อตรงต่อพระราม ไฟก็ไม่อาจทำอันตรายนางได้ ดังคำบรรยายว่า

<i>เดชะความสัตย์ที่ชื่อตรง</i>	<i>จะร้อนเบื้องบาทหงส์ก็หาไม่</i>
<i>มีประทุมทิพมาศอำไพ</i>	<i>เกิดขึ้นในกลางเพลิงก็ลี้</i>
<i>ขยายแยมผกาเกสร</i>	<i>ขจายจรรี้นรสหอมหวาน</i>
<i>รับรองบาทหงส์ทรงธาร</i>	<i>ทุกอย่างบทมาลย์เทวี</i>

(เล่ม 3: 421)

ตอนพระรามหลงเข้าใจว่านางสีดาเขียนรูปทศกัณฐ์เพื่อเซยชม จึงสั่งพระลักษณ์ให้สังหารนางสีดา แต่ด้วยความสัตย์ของนาง พระขรรค์ที่พระลักษณ์สังหารนางกลายเป็นพวงมาลัยลอยมาสวมคอนางไว้ ดังนี้

<i>เมื่อนั้น</i>	<i>นางสีดามารศรี</i>
<i>ครั้นพระลักษณ์ประหารชีวี</i>	<i>ไม่ระคายอินทรีย์ก็ลยา</i>
<i>ด้วยเดชความสัตย์ของนงคราญ</i>	<i>ทั้งบุญญาธิการโอรสา</i>
<i>พระขรรค์กลับกลายเป็นมาลา</i>	<i>ลอยมาสอดสวมพระคอไว้</i>

(เล่ม 4: 305)

นอกจากนี้ นางสีดายังใช้สัจจบาร์มีช่วยให้พระลักษณ์พ้นจากสลบ หลังจากพันนางแล้ว ดังนี้

<i>เดชะความสัตย์ของข้ามัน</i>	<i>ชื่อตรงเที่ยงธรรมไม่ทุจริต</i>
<i>ขอให้พระลักษณ์ผู้เรืองฤทธิ์</i>	<i>คืนได้ชีวิตมาบัดนี้</i>

(เล่ม 4: 310)

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

เมื่อพระลักษมณ์ฟื้น ได้พูดคุยกับนางสีดา ฝ่ายนางสีดาอดพวงมาลัยให้พระลักษมณ์ พวงมาลัยกลับกลายเป็นพระขรรค์ของพระลักษมณ์ดั้งเดิม

บุญญาธิการของพระมงกุฎ ตอนพระลักษมณ์ฟื้นนางสีดาตามคำสั่งของพระราม พระขรรค์กลับกลายเป็นพวงมาลัยเพราะสัจจารมียของนางสีดาประการหนึ่ง และเพราะ บุญญาธิการของพระมงกุฎซึ่งอยู่ในครรภ์ของนางสีดาอีกประการหนึ่ง ดังคำบรรยายของ กวีในกลอนที่คัดมาข้างต้น

ค. ทำให้เห็นความเก่งกล้าสามารถของตัวละคร ความหลงว่าตนเองมีอำนาจเหนือผู้อื่นของท้าวคนธรรพ์ยักษ์ จึงยกทัพมารุกรานเมืองไทยเกษ และบังคับให้ท้าวไทยเกษ ออกไปทำความเคารพ เมื่อไม่สำเร็จก็ยึดเมืองไทยเกษ ทำให้เกิดสงครามระหว่างท้าวคนธรรพ์ยักษ์กับฝ่ายพระรามที่ยกทัพไปช่วยเมืองไทยเกษ พระรามส่งพระมงกุฎและพระลบไปรบ ในครั้งนี้พร้อมกับพระพรตและพระสัตรุด แม้ว่าพระมงกุฎและพระลบยังเป็นเด็กแต่ก็มีความเก่งกล้าสามารถ รบชนะและสังหารท้าวคนธรรพ์ยักษ์และวิรุณพัทผู้เป็นลูกของ ท้าวคนธรรพ์ยักษ์ได้ ทำให้พระพรตและพระสัตรุดขมหลานทั้งสองว่า

มิเสียทีเป็นหน่อพระหริรักษ์ เรื่องฤทธิลิตธิศักดิ์กล้าหาญ
ล้างเหล่าอาธรรมบรรลัยลาญ จะเป็นประธานโลกสืบไป
(เล่ม 4: 562)

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นอย่างชัดเจนว่าแก่นเรื่องความหลงมีบทบาททั้งต่อการดำเนินเรื่องและต่อตัวละครในบทละครเรื่องรามเกียรติ์เป็นอย่างมาก

บทส่งท้าย

แม้ว่าบทละครเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งได้นำเนื้อหาส่วนใหญ่มาจากเรื่องรามายณะของ เบนกอลที่เน้นการนำเสนอพระรามในฐานะบุคคลในอุดมคติที่มีความดีพร้อมทุกด้าน แต่กวีไทยหาได้มีจุดมุ่งหมายดังกล่าวไม่ การศึกษารายละเอียดต่าง ๆ ในเนื้อหาและ พฤติกรรมของตัวละคร รวมทั้งคำสอนของกวีในกลอนท้ายเรื่อง ทำให้เข้าใจได้ว่ากวีทรงมีเจตน์จำนงในการนำเสนอให้ผู้อ่านเห็นโทษของความหลง ซึ่งเป็นแก่นเรื่องในบทละคร เรื่องนี้ กวีทรงฉายให้เห็นโทษของความหลงผ่านพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครหลายตัวได้อย่างแยบคายและน่าสนใจ เพื่อเตือนสติผู้อ่านผู้ฟังบทละครเรื่องนี้ว่าอย่าได้มีความหลงใด ๆ

การศึกษาครั้งนี้ทำให้เข้าใจความหมายของความหลงซึ่งเป็นแก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องความหลงใน *บทละครเรื่องรามเกียรติ์* พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้อย่างชัดเจน แก่นเรื่องความหลงในวรรณคดีเรื่องนี้ มีหลากหลายมิติ เช่น หลงอำนาจ หลงเข้าใจ หลงเชื่อคำ หลงผิด หลงความงาม หลงความเสนาหา หลงตนเองในฝีมือของตนเอง และหลงประมาท แก่นเรื่องความหลงนี้ก่อให้เกิดความทุกข์หรือความหายนะแก่ตัวละครต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับคำสอนท้ายเรื่องที่ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเตือนผู้อ่านผู้ฟังว่า “อย่าได้ไหลหลง” นั่นเอง.

เอกสารอ้างอิง

- ชลดา เรื่องรักชลิขิต. (2553). *อ่านโองการแข่งน้ำ ฉบับวิเคราะห์และถอดความ* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: ธนาเพรส.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2531). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นภลัย สุวรรณธาดา. (2550). *เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย 4: วรรณคดีไทย หน่วยที่ 8 - 15* (พิมพ์ครั้งที่ 6). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2513). *บ่อเกิดรามเกียรติ์* (พิมพ์ครั้งที่ 9). พระนคร: ศิลปาบรรณาการ.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2558). “ความเป็นเอกภาพในบทละครเรื่องรามเกียรติ์” ใน *บทความเรื่องรามเกียรติ์*. หน้า 9 – 29. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- มหากาพย์รามายณะของวาลมิกิฉบับภาษาไทย เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 เล่ม 1: พาลกัณฑ์ อโยธยากัณฑ์. (2557). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

แก่นเรื่องและบทบาทของแก่นเรื่องในบทละครเรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

วรัชญ์ วานิชวัฒนากุล. (2549). การสื่อความหมายใน “การ์ตูนไทยพันธุ์ใหม่”. ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ. กรุงเทพฯ: มติชน.

ศิลปากร, กรม. (2540). บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 1. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

_____. (2540). บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 2. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

_____. (2540). บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 3. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

_____. (2540). บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม 4. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

_____. (2530). วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์.

สมพร สิงห์โต. (2517). ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.